

Ան-իւն Տարեցոյց անուն Գլուխ մը, որուն մէջն եղած ազգային եռանդն ու պատմական ամենա-կարեւոր մէկ կէտը կը ստիպէ ինձ ընդօրինակել հոս անկէ մնա մը՝ որ անօտակար չէ եւ այսօր-ւան համար. ահաւաստիկ այն:

“Յայտն է թէ քրիստոնէս տղորդեաց համար՝ քրիստոսի թմբակային առէն տի խաւարակն անէ առաջ զորոնքս մահոյ ու մահոյ թմաւան որ թմակաբը, բաց ի բնական եւ տիեզերական այն թմակաւնն որ մարդոցս ստեղծածնէ կ'ըսկեր, որ փշո կը տիրէ հին պատմու-թեան մէջ, ինչպէս քրիստոսն էր տիրէ նոր պատմու-թեան մէջ, իսկոյն Հայկազան թմակաւն ալ կը փորձա-նայ թմեկեալ իրեն մասնաւոր թմակաւն տիեզերական թմա-կաւնն առնէ, իսկ իր բնական փշո տարեւմտական կը հա-մանայի անոր, երկուքն ալ քարեանուսն սկսելով. եւ միջ համար համապատիւ է մեր ազգային պատմութեանց եւ յիշատակարանաց մէջ: Բայց ինչհանոյս կեղծով լինը կրնար զազգային թմակաւն վերագրել քրիստոսի թմա-կաւնն որ ըզնոր աշխարհը հիննէ անկողմնաւոր եւ ըստ ամե-նայի՝ մարդային ընկերութեան գէմքն այլունկերելով. ուստի պէտք էր այս թմակաւնները աստեղական գրութեան իրարու համաձայնելը՝ ամապղծել միտարթութեամբը:

Չայս քերէն՝ բնական տարեւմտեան իր սեղը պահե-լով, այսինքն Գարեանուսն, եւ քրիստոսի թմակաւնն տա-րեմուսը իրեն շնորհակալ եւ փառաբանայ քաղաքական տարեմուսն աստեղական ամսոյ՝ Դննդեան տունին ամենա-մերձ գտնած աստեղական որը կ'տան կապեցնել, այսինքն համաձայն որ լաւարեաց Երեւնդէն լըստ որ առաջ է:

Բնական տարեւմտեան ամեն տարածք մէջ եւ ամեն թմա-բերուած հետ կրնան վարժել. բաւական է որ տարեւ-ուստ լըստ եղանակներն մեկուս սկզբուն պնտն ըլլայ կամ գտնէ աստեղաբանական ամապղծող մէկն: Բայց բնական տարեւմուտը այսինքն Գարեանուսն ամսոյն գլխին ջնտախ-նելով, ինչպէս որ կը վարժի ստեղծական եւ Հայկազանը թմակաւնն հետ որը Գարեանուսն կ'ըսկեր:

Ամաց թուական անուստը ամենէն աւելի բնական եւ բանաւոր անուններն են որ հողաբանական ամեն կողմը հա-մար կիրառել եւ ընդունելի ըլլալու յարմարութիւն ունին, Ուստի մարդիկ ալ սկզբան այսպէս կը զարմանային, որպե-սեպ պատմութեան վայրային թուական բաւական է. “Եւ յամ-ռանն խնդիրդդդդ Խորան զաւան ի խնդի Արեւոյնդդ, Բանդանն աստեղաւոր սը որ փ էր անայն, Խաւանդը Լուսնի եւ Ինչոյ Երեւնդը Բաղանդի:

Ջրեղեգնէն ըզինի, ազգաց ու լեզուաց բաժանմա-նէն ետքը սկսան մարդիկ ալ եւ այլ երկիրներու մէջ այլ եւ այլ մասնաւոր անուններ առլ ամաց: Եղանակաց եւ քննութեան երես լծից համարման ամաց մշակական անուն-ներն տալու առաջինը քաղաքացի Հայկալ եւ որդի սերունդը մինչեւ Յայտն պահան է զանի թերեւս յանգեալ տարաբը, եւ որդի համար իրաւամբ պարտելով հին հնդեանայց անկը անոր աստուածատուր երկը մէկ, սեպելով իր տաճարն ալ, իրեն համարանկապեա հայկազանը համար՝ թէ Աստուծոյ առաքին ըլլալու, ուր Բաղդադ ասը Հայ յառաւ ինչ ըստ: Անտարակցա կը թընէ թէ ան զիւր, այլն ծախս ծախսը ոչ միայն Խորասը շարժել էր անգլան, եւ թէ իր ոչ ու շա-փաց, եւ զիտոջ երկնային տարմաց: Առաքինն եղաւ տա-րեցոյց տալու իր նորածինն ազգին, սկզբուն տարեւմուտը որ հաստատուն էր՝ զարմանալուն սկսելով եւ Անտուր տա-նելով (ինչպէս որ Հրեայց ու Պարսկաց ալ կ'ընէին իրենց կրօնական կարգաց մէջ): Իսկ նաւասարգ տարեւմուտը թը քա-ղաքական էր եւ անհաստատ:

Չայս գեղեցիկ գիւտը՝ որ պատիւ կ'ընէ հնդեանային եւ արեւմտի ամենայն պարմանաց անոր տղան, Հրեայց Խովսեփ կը վերագրեն եւ Հայց Հայկազ հնդեան քան ըս-

Մովսէս: Այս մասին աւելի ընդարձակ տեղեկութիւն ինչ-գիտենք՝ Հ. Ղ. Աբելանայ Հոգեւորական Գործապետին սի-րահիւս տողեր թող կարգան Յաւիտ Հայրենայնոյ Հասար-նորուն մէջ՝ “Հայկազ ջըլն եւ Սկիզբն մարդկութեան ի Հայոց”, վերագրով գլուխները, որոնցմէ շատ լցա եւ դժ-քաղեցիքը:”

Այս տողերէն յետոյ Ռուսինեան տեղե-կութիւն կուտար իւր հնարած բնական ամաւ-նուններու մասին, կը ցուցնէր թէ՛ Հնձար, Ծո-թար, Մրգար կրճատութիւն են Հնչուր, Ծոթ-բար, Մըքբար բառերու. Չիւնբը, Սառնբը, Մրկիբը՝ Չնննբը, Սառնբը, Մըքբը, Մըքբը, Զարկիբը, Ծաղկիբը, Մարգիբը ալ Զարկիբը, Ծաղկիբը, Մըքբը բառերու: Յոյս կը յայտնէր որ այս ամանունները որ մը գործածական կը-լան Ազգին մէջ եւ իւր յօգուածը կ'աւարտէր սապէս:

“Իբրեւ անկախութիւնը ազգին մէջ արթնացած յա-աւաքանութեան ոգւոյ վայոյ եւ որ որ քան զոր աւելի տի ետալի: Իբրեւ Խորքը՝ թէ ներկայ եւ թէ յետագոյ դարոց մէջ՝ այնպիսեպ եւ որը յամենայն ուղղութեան, բարե-կարգութեան, եւ բանասիրութեան կուսակից կանգնել կ'ախտեմն: Գեղեցիկն ծիծաղական երեւոյթն. մոտոյ վախն ընդունելով. քան թէ ծիծառն նախապաշարմանն ու անի-մաստ սովորութեանց տակ գերի՝ Յանոսի եւ Արեւի ծնա-դիր մեալ. այնպիսեպ որը կը սիրեն բանական լուսոյ հե-տեւել յառաւորութեանը. քան անբանական դից երկրպա-գել յետս ընկրկմանը: Այս թիւը տի բազմանոյ. միւր յա-աւաքանութեան հաստ ընծադաշտերէն եկը:

7 Վիսն 1871: ՌՈՒՍԻՆԵԱՆ

Ռուսինեանի այս հաւատը դժբախտաբար տակաւին զգալի արդիւնք մը չէ ունեցած, յա-աւաքանութիւնը մեր մէջ դեռ կրիայի քայ-լերով կ'ընթանայ. բայց ի՞նչ սրտեւ սրննից ալ ըլլայ, արդեօք Տարեցոյցի փոփոխութեանը եւ որ տեղի պիտի ունենայ այն, չեմ կարծեմ. թող Տարեցոյցին, ամենէն յետադիմականն ըլլայ, թող տամարնիս ամենէն անընդունելին, ամենէն ծաղրելին եւ դիցարանականն ըլլայ, բայց մենք յառաջադիմեցի իրաւցունէ յառաջա-դիմեցի բարոյական եւ ինթելեկտուալ, յառաջա-դիմեցի մտաւորական. այս է ահա իմ եւ ընդհա-նուրին փափաքն ալ այսօր, կարծեմ, ընդ իսկ Ռուսինեանի ալ փափաքը այս կ'ըլլար, ինչէ-յան յանկարծ յառնէր վարկեան մը իւր գեղեցիկանէն եւ իւր Ազգին արդի պղծաբան խեղճ եւ տգէտ վիշակը անեւնդ:

Սոյն գրութիւնն աւարտելով, Ռուսինեան կը գրէր դեռ երկար գլուխ մը՝ Երեւնդեան-իւն կամ Պատմութեան Երեւնդի վերնագրով, որուն մէջ կը նկարագրէր Երկրագնդին Անդրպատմա-կան եղանակը, կը պատմէր ապա անոր զանազան եղանակները, այսինքն՝ հոգեբն. Ա—ԺԲ, զորս կը

